

ARCHAEOLOGIA BELGICA

161

A. VAN DOORSELAER, J. DE MEULEMEESTER,
R. & J.-L. PUTMAN

RESULTATEN VAN ZES
OPGRAVINGSCAMPAGNES
OP DE
KEMMELBERG

BRUSSEL
1974

ARCHAEOLOGIA BELGICA

161

ARCHAEOLOGIA BELGICA
A. VAN DOORSELAER,
J. DE MEULEMEESTER, R. & J.-L. PUTMAN

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgroeven

RESULTATEN VAN ZES
OPGRAVINGSCAMPAGNES
OP DE KEMMELBERG

Études et rapports édités par le
Service national des fouilles
Parc de Cinquantenaire I

RESULTATEN VAN ZES
OPGRAVINGSCAMPAGNES

OP DE
KEMMELBERG

BRUSSEL
D/1974/01029

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dir. Dr. H. Roosens

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgravingen,
Jubelpark 1
1040 Brussel

Études et rapports édités par le
Service national des Fouilles
Parc du Cinquantenaire 1
1040 Bruxelles

D/1974/0405/9

ARCHAEOLOGIA BELGICA

161

A. VAN DOORSELAER,
J. DE MEULEMEESTER, R. & J.-L. PUTMAN

RESULTATEN VAN ZES OPGRAVINGSCAMPAGNES OP DE KEMMELBERG

Fig. 1. Zicht op de Kemmelberg vanuit het noorden.

(1) A. VAN DOORSELAER, Inleidende beschouwingen over de Kemmelberg bij zes opgravingscampagnes. *Handelingen van het XXIIe Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België*, Mechelen, 1971, II/3 (= *Archaeologia Belgica* 13).

(2) A. VAN DOORSELAER, Kemmelberg (W.V.I.): neolithisch en ijzertijd. *Archeologia*, 1971, 1, 25-29 en 31-32; Kemmelberg (W.V.I.): neolithisch en ijzertijd. *Archeologia*, 1972, 2, 1-10; A. VAN DOORSELAER en J. DE MEULEMEESTER, Kemmelberg (W.V.I.). *Archeologia*, 1973, 2, 93-95.

BRUSSEL

1974

I. INLEIDING

In een eerste voorlopig rapport over de opgravingen op de Kemmelberg (1) behandelden we de vaststellingen en vondsten gedaan tijdens de jaren 1968 tot 1970. Het onderzoek tijdens deze campagnes sloot aan bij eerste vondsten en enkele proefsleuven van de HH. R. en J.-L. Putman. Sedertdien werden de opgravingen voortgezet (2).

Hierbij ging in de eerste plaats de aandacht naar de topografie van het site en het verloop van het defensief systeem uit de ijzertijd. Het ligt niet in onze bedoeling hier terug te komen op het geografisch kader; herinneren we er slechts aan dat de Kemmelberg één van de

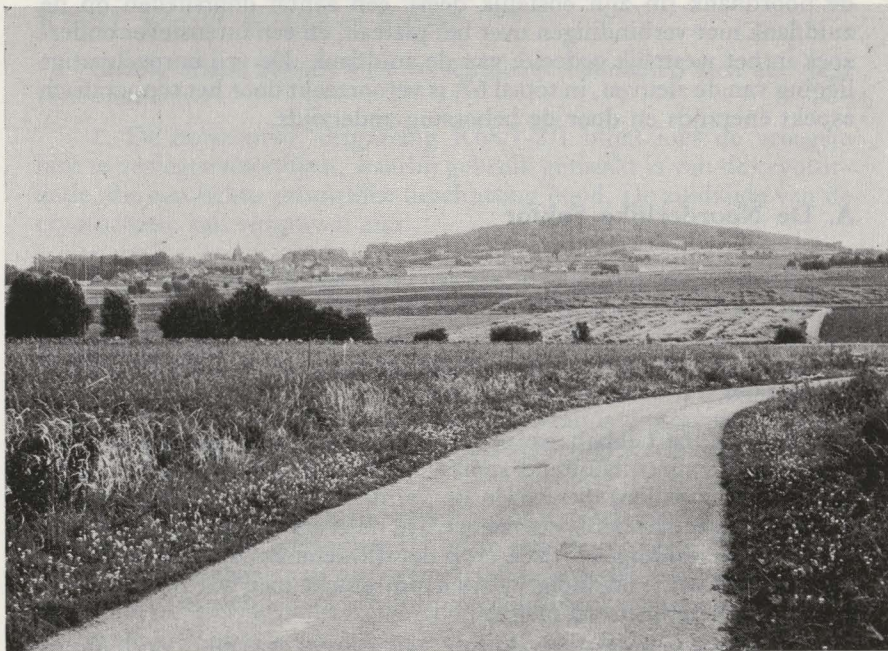

Fig. 1. Zicht op de Kemmelberg vanuit het noorden.

(1) A. VAN DOORSELAER, Inleidende beschouwingen over de Kemmelberg na drie opgravingscampagnes, *Handelingen van het XLIIe Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België*, Mechelen, 1971, 11t30 (= *Archaeologia Belgica* 131).

(2) A. VAN DOORSELAER, Kemmelberg (W.VI.): neolithisch en ijzertijd, *Archeologie*, 1971, 1, 28-29 en 2, 107; id., Kemmelberg (W.VI.): neolithisch en ijzertijd-bergvesting, *Archeologie*, 1972, 2, 79-80; A. Van Doorselaer en J. De Meulemeester, Kemmelberg (W.VI.), *Archeologie*, 1973, 2, 93-94.

getuigenheuvels in Zuid-West-Vlaanderen is (fig. 1). Het in het vorig rapport vermelde keramisch en silexmateriaal uit de ijzertijdvesting en uit de neolithische nederzetting zal samen met het sedertdien gevonden materiaal uitvoerig behandeld worden in een uitgebreider studie (3).

II. DE IJZERTIJDVESTING

Tot nu toe bleef het onderzoek beperkt tot het plateau van de Kemmelberg en de flanken tot de 130 m-hoogtelijn (Pl. I: Situatiekaart). Deze oppervlakte werd verdeeld in een raster van 50 m-vierkanten, die tevens als basis dienen voor opmetingen ten behoeve van een mikro-topografie (4).

De opzoekingen concentreerden zich voorlopig op drie sektoren: de noordflank (in zijn oostelijk deel), een aantal doorsneden op de zuidflank met verbindingen over het plateau, en een intensiever onderzoek in het westelijk gedeelte van de zuidflank. De vrij onregelmatige ligging van de sleuven, in totaal 67, is veroorzaakt door het topografisch aspekt enerzijds en door de bebossing anderzijds.

A. De Noorderlijke Sektor

Reeds in vorig verslag wezen wij erop, aan de hand van het west-profiel van K68/1 en K68/2 (5), dat het verdedigingssysteem duidelijk meerdere fazen omvatte. Deze vaststelling wordt ten overvloede bevestigd in de verschillende sleuven die sindsdien in deze sektor werden opengelegd.

Tot nu toe hebben we geen elementen *in situ* van stenen konstrukties. Er zijn uitsluitend sporen van grondwerken (grachten; uitdiepingen en wallen) die wijzen op vernieuwde aanleg, aanpassing of herstelling van het defensiesysteem. De meer dan ingewikkelde stratigrafische aanduidingen wijzen erop dat dit defensief systeem zich niet beperkte tot een eenvoudig patroon van gracht met wal rondom een kern, *in casu* het centraal plateau.

In K68/1 en K68/2 treffen we achtereenvolgens aan, gaande van noord naar zuid: een horizontale uitgraving (K68/1-2/I) in het ter-

(3) De voorwerpen afkomstig van de opgravingen worden na de studie ervan toegewezen aan het museum van de Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in West-Vlaanderen te Kortrijk.

(4) De topografische kaart op schaal 1/500e wordt opgemaakt aan de hand van opmetingen op het terrein door ir. J. De Geyter, repetitor aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen der Rijksuniversiteit Gent.

(5) A. VAN DOORSELAER, *Archaeologia Belgica* 131, fig. 2.

tiar zand, aan de noordzijde aanleunend tegen een cryoturbatie (6), hier een opstuwning van het terrein. Vervolgens boven deze uitgraving een walkonstruktie. Een derde element wordt gevormd door een uitgraving in het tertiair (K68/1-2/II en III), die later opgevuld is. Tussen deze en een meer naar het zuiden gelegen uitgraving van het tertiair (K68/1-2/IV) liggen sporen van een verharding.

De vulling van de uitgravingen enerzijds en de aardophogingen anderzijds zijn gekarakteriseerd door een afwisselend — al dan niet regelmatig — patroon van lagen bestaande uit enerzijds geelbruin zand met grote en kleine limonietzandsteenbrokken, gecacholoniseerde silexkeien, oorspronkelijk afkomstig uit de tertiaire diestiaanzandlagen, en anderzijds uit donker gekleurde meer humeuze lagen, met kleinere zandstenen, scherven en silexartefacten. Tussenin bevinden zich ook kleilenzen, die eveneens afkomstig zijn van vergravingen in het tertiair.

Gelijkaardige elementen zijn af te lezen in de profielen van K70/11, K73/52, K73/62 en K73/67.

Stratigrafisch blijken deze verschillende elementen zich als volgt te verhouden :

1. De horizontale vergraving K68/1-2/I blijkt hier de vroegste fase te vertegenwoordigen, waarbij gebruik gemaakt is van de cryoturbatie, die een lichte natuurlijke beschutting bood. De zuidzijde van de cryoturbatie kan vergraven zijn.

2. Gebruik makend van de cryoturbatie werd naderhand een eerste wal of dam opgeworpen, die de uitgraving I afdekt. Stratigrafisch behoort de zuidelijker gelegen uitgraving K68/1-2/II en III tot dezelfde periode.

3. Een zwartbruine humeuze laag vormt de basis van een tweede walkonstruktie, boven de eerste, waarbij enerzijds uitgraving II wordt afgedekt en anderzijds uitgraving III als verdedigingselement bewaard blijft.

4. Een derde fase in de walkonstruktie weerspiegelt zich in een verdere vulling van uitgraving III en in een aantal lagen die de voorgaande wal ophogen en vergroten. Het noordelijk uiteinde van het geheel werd mogelijk door erosie op de noordflank aangevreten.

5. Een volgende opzettelijke vulling sluit de uitgraving III af. Dat het hier om een opzettelijke vulling gaat — en geen afvloeiing — is af te lezen uit de ligging en de richting van de lagen : horizontaal tot naar beneden gaande in het zuidelijk deel ; in het noordelijk gedeelte leunen de lagen zeer duidelijk tegen de zuidflank van de wal.

6. De verharde laag tussen de uitgraving III en IV bestaat uit

(6) Deze en andere geologische vaststellingen danken we aan Prof. Dr. R. Paepe (Aardkundige Dienst van België en Vrije Universiteit Brussel).

donker verkleurde grond, vermengd met organische resten (waaronder humus, houtskool, verbrande beenderfragmentjes), klein steenmateriaal en sporadisch kleine scherven. De verharding is hier onder meer te verklaren door het feit dat deze laag gedurende een zekere tijd aan de oppervlakte moet hebben gelegen. Zij is volgens profiel K68/1-2 stratigrafisch niet in te schakelen in de hoger vermelde systemen. In K73/62 en K73/67 is deze laag ook aanwezig. Zij blijkt er echter, en dit in tegenstelling met K68/1-2, niet op het tertiaire zand te rusten. Men heeft er opzettelijk een horizontaal vlak aangelegd, waarop deze laag dan rust. Hiertoe werd de reeds gedeeltelijk gevulde helling van uitgraving III (cfr. supra, punt 4) met stenen en geelbruin zand genivelleerd; deze middelgrote stenen liggen overwegend horizontaal. We hebben hier duidelijk te doen met een toegangsweg tot de bergvesting. De aanleg ervan is ten vroegste gelijktijdig met de bouw van de wal in zijn derde fase. Een element spreekt zelfs voor de gelijktijdigheid van toegangsweg en derde walfase, nl. in K73/62 blijkt deze fase niet aanwezig te zijn, wat normaal is gezien een ophoging zoals in K68/1-2 geen plaats voor een toegangsweg zou laten. Uitgraving III had in het gedeelte vastgesteld in K73/62 zijn defensief karakter verloren. In kontekst van gelijktijdigheid van toegangsweg en derde walfase zou het bestaande vullingsniveau in het verder verloop van uitgraving III, bv. in K68/1-2 bewaard gebleven zijn en een verdere rol in het verdedigingssysteem hebben gespeeld.

7. De vulling van uitgraving IV — uitgraving die wegens recente verstoring niet in stratigrafisch verband te plaatsen is — zou kunnen verband houden met de laatste vulling van uitgraving III (cfr. supra, punt 5), waarbij dan mogelijk een aarden konstruktie boven de toegangsweg werd opgeworpen. Dit sluit dan in dat de toegangsweg op dat ogenblik niet meer in gebruik was, of tenminste opgegeven werd.

Op de noordelijke helling stelden we in K73/52 en K73/60 een zwarte laag vast, die onmiddellijk op het tertiaire diestiaan-zand gelegen is. Opmerkelijk is hier wel het feit dat de tertiaire helling zeer scherp verloopt, nl. zoals beschreven voor de sleuven K73/53 tot 56 (Pl. IV). Deze scherpe helling is niet uitgesproken zichtbaar in het huidig oppervlak. De zwarte laag wordt dikker naar de voet van de helling toe, waar zij een meer horizontaal verloop krijgt. In dit gedeelte is het tertiair afgedekt door een concentratie stenen, waartussen en waaronder kleine aardewerkfragmenten gevonden werden.

De tertiaire helling vormde blijkbaar een natuurlijk verdedigings-element en is zeker in verband te brengen met de eerste ijzertijdverdediging; mogelijk ook met latere systemen. Het aanwenden van de natuurlijke tertiaire helling werd ook in andere sleuven vastgesteld, waar er bewijzen zijn dat het hellingsprofiel praktisch niet gewijzigd werd (cfr. infra, K73/54, Pl. III.A).

De boven vermelde zwarte laag blijkt evenwel gelokaliseerd te zijn en tot nu toe alleen in K73/52 en K73/60 voor te komen. Zij

bevat zeer veel aardewerkscherven, samen met silex, verbrande beenderfragmenten, enkele bronzen en ijzeren voorwerpen, houtskool en brokken al dan niet verbrande huttenleem. Over de herkomst van deze laag met zeer veel materiaal kunnen we ons niet met zekerheid uitspreken. Mogelijk is zij gevormd door het neerwerpen langs de helling van afval, eventueel na een opruiming. Het materiaal verschilt trouwens qua aard en kwaliteit zeer sterk van het materiaal dat tot nu toe boven op het plateau in de sleuven K73/52 en K73/62 vastgesteld werd.

Textuur en vondsten laten veronderstellen dat de zwarte laag geen vroege fase *in situ* vertegenwoordigt en dat dus de tertiaire helling in haar oorspronkelijk verloop gedurende een bepaalde periode werd onderhouden. De dikte van de zwarte laag (plaatselijk 80 cm) doet uitschijnen dat op het ogenblik dat de laag zich heeft gevormd het defensief karakter van de helling deels verloren gegaan was, m.a.w. dat men zich althans in deze zone, niet meer om de scherpte van de helling bekommerde.

In K68/1 kunnen we een analoge tertiaire helling veronderstellen, evenwel niet afdoende bewijzen, ter oorzake van een recente storing (mitrailleursnest uit de eerste wereldoorlog). Sporen van een gelijkwaardige zwarte laag zijn hier niet vastgesteld. Mogelijk werd ook deze door de recente storing vernield.

Het verdedigingssysteem zoals we het kunnen rekonstrueren aan de hand van deze sleuvengroep houdt hier wellicht verband met het topografisch uitzicht van het terrein. Tussen het centraal plateau, begrensd door de 150 m-hoogtelijn en de rand van de helling ligt een terrasvormig gedeelte. Dit is wellicht ontstaan door de vele vergravingen van dit gedeelte enerzijds en door de afdamming van de rand van de helling door wallen anderzijds, zodat erosie van het plateau, tegengehouden door de afdamming, een terras veroorzaakte. Het is over dit terrasvormig gedeelte dat de hogervermelde toegangsweg, gekarakteriseerd door de verharde laag, komende uit oostelijke richting, naar het centraal plateau toe verloopt.

Meer oostelijk verandert het topografisch uitzicht. De terrasvorm vernauwt er en de scherpere helling gaat er over in een vlakker komvormig gedeelte. De structuur van het verdedigingssysteem is er blijkbaar ook verschillend, wat wij kunnen nagaan aan de hand van sleuf K73/51.

We moeten echter dadelijk opmerken dat deze sleuf zich voorlopig beperkt tot de huidige terreinhelling en nog niet op het plateau kon worden doorgetrokken. De vernauwing van de terrasvorm kan wijzen op de afwezigheid van uitgravingen in het tertiaire zand, zoals K68/1-2/I, II en III, maar sluit de aanwezigheid van een walstructuur op de rand van het plateau niet uit. Wij kunnen ons dus niet uitspreken over het verband tussen wat op de rand van het plateau is gebeurd en

de hierna volgende vaststellingen in K73/51 (Pl. II.A). Van zuid naar noord krijgen we :

1. Op het tertiaire zand een pakket van onregelmatig afwisselende lagen gevormd door geelbruin tot roodbruin zand met limonietzandsteen en donkerbruine tot zwartbruine meer humeuze lagen met scherven. Aan de basis van dit lagenpakket volgen deze de helling, maar naar boven toe komen ze minder schuin naar beneden, horizontaal en zelfs tegengesteld aan de richting van de helling te liggen (Pl. II. A, I).

2. Meer noordelijk volgen ze weer de richting van de helling, dekken ze een eerste in het tertiair uitgegraven gracht (Pl. II. A, II) af en lopen verder in een tweede eveneens in het tertiair uitgegraven gracht (Pl. II. A, III). Ze mengen zich boven deze gracht met andere lagen die uit de tegengestelde richting zijn afgevoerd of afgeworpen. In de eerste gracht is de vulling min of meer homogeen en bestaat uit roosbruin zand (door aanrijking met humeuze bestanddelen donkerder naar de basis toe) met scherven. In de tweede gracht is het onderste deel van de vulling min of meer analoog, behalve in het noordelijk gedeelte; deze vulling is er afgedekt door het vermelde zwartbruin-geelbruin lagenpakket. Dit laatste wordt min of meer vertikaal begrensd door een aantal uit noordelijke richting komende sterk hellende lagen.

3. Ten noorden van de tweede gracht werden een aantal uitdiepingen in het tertiair genoteerd. De vulling ervan verloopt gedeeltelijk boven en in de tweede gracht. Boven deze vulling bevinden zich restanten van een zwartbruine verharde zandige laag met organisch materiaal (Pl. II. A, IV), karakteristiek voor de reeds hogervermelde toegangsweg.

4. Ten noorden van deze zone met de toegangsweg hebben een aantal storingen uit de eerste wereldoorlog en later (o.a. telefoonkabelgrachten en bomputten) slechts weinig overgelaten van een aantal uitgravingen in het tertiair, waarvan de meest noordelijke van een gracht afkomstig zou kunnen zijn (niet afgebeeld).

Stratigrafisch is uit het verloop van de lagen tot nu toe geen duidelijk beeld te halen. Bovendien staan we voor een geheel van elementen, die weinig aanknopingspunten opleveren met de andere sleuven.

a. De twee grachten zijn zeker in verband te brengen met een vroegste fase. Geen van beiden vertoont een spoor van oversnijden. De zwartbruine laag evenwel, die boven de zuidelijke gracht (Pl. II. A, II) loopt, komt in de noordelijke (Pl. II. A, III) terecht, wat erop wijst dat deze laatste langer opengelegd heeft dan de eerste. In feite eindigt de zwartbruine laag in een vrij vertikaal verloop boven de zuidelijke wand van de noordelijke gracht; wat zou kunnen wijzen op een vertikale wand, mogelijk een palissade, die geen andere sporen heeft nagelaten dan vorm en afmetingen van de bodem van de uitgraving.

Daarenboven stellen we langs de noordelijke wand van de zuidelijke gracht een verschillende vulling vast, die aan de roosbruine min of meer homogene vulling van de rest van de gracht voorafgaat. Dit wijst blijkbaar eveneens in de richting van een opzettelijke vulling — *in casu* — aanaarden van een palissade, mogelijk voorafgegaan door een dieper uitgraven van het bestaande grachtprofiel. Tenzij het verschil in vulling moet verklaard worden als een zuiver lokaal verschijnsel, veroorzaakt door de aanwezigheid van een enorme steenblok, geologisch *in situ* op de bodem van de noordelijke gracht; dit laatste sluit nochtans de mogelijkheid van een palissade niet uit.

b. De zwartbruine laag, die boven de zuidelijke gracht (II) ligt, is in het meest zuidelijke deel van de sleuf afgedekt door het lagenpakket, beschreven onder punt 1 (cfr. supra). Uit het verloop van de lagen van dit pakket blijkt dat zij noordelijk begrensd waren door een konstruktieëlement (palissade?), waarvan alle sporen uitgewist zijn door een recente storing (loopgracht 1940-1945). Topografie en verloop van de hoogtelijnen houden de mogelijkheid in dat het lagenpakket op de helling zou kunnen overeenstemmen met de wal in derde faze, die we hebben vastgesteld in K68/1-2. Gezien het feit dat de weg in deze zone de helling opklimt en het feit dat de weg in dezelfde periode te plaatsen is als de wal in derde faze, moet een ononderbroken verloop van de wal in derde faze tussen K73/51 en K68/1-2 uitgesloten worden. Een bewijs hiervoor hebben we reeds aangehaald in verband met K73/62, waar de derde faze in de walkonstruktie, juist omwille van de toegangsweg, afwezig blijkt te zijn.

c. Het is duidelijk waar de toegangsweg stratigrafisch moet ingeschakeld worden. Hij behoort zeker niet tot de eerste faze, wat we elders ook reeds vaststelden. Bovendien maakt het feit dat hij op lagen rust, die met de vulling van de noordelijke gracht (III) gemengd zijn, hem jonger dan deze gracht. Anderzijds is hij ouder dan het noordelijk lagenpakket in de tweede gracht (III). Deze gracht was dus nog niet helemaal gevuld toen de weg reeds in gebruik was. Een gelijktijdigheid van toegangsweg en wal met een palissade — in de tweede gracht — is dus niet uitgesloten.

d. We stelden reeds de mogelijkheid dat de toegangsweg op een bepaald ogenblik werd opgegeven en onder een aarden konstruktie lag. De aard en de richting van de sterk hellende lagen die in de noordelijke gracht (III) van noord naar zuid verlopen schijnen hier nogmaals op deze hypothese te wijzen. Alhoewel een recente storing een duidelijk kontakt afbreekt, kunnen deze lagen, die bijna op de rand van de weg zitten, praktisch van nergens anders afkomstig zijn. Wat echter onduidelijk blijft is of de konstruktie hier overeenstemt met de hogergenoemde in K68/1-2 (cfr. supra punt 7). Daar immers doet ze zich voor op het terras, terwijl we hier bijna aan de voet van de helling terecht komen. Bovendien is het niet duidelijk of de hier bedoelde konstruktie weg én gracht of alleen de weg overdekte. In het laatste

geval bleef de gracht gedeeltelijk open en is het lagenpakket afgevoeid i.p.v. afkomstig van een opzettelijke vulling.

e. De recente storingen maken het totaal onmogelijk enig verband te zien tussen deze besproken elementen en de restanten van de ijzertijdlagen in het meest noordelijke deel van deze sleuf.

Besluitend kunnen we stellen dat uitgaande van het stratigrafisch element « toegangsweg » we zowel aan de voet van de helling als op de rand van het plateau een aantal gegevens kunnen vergelijken :

- i) In beide zones gaan een aantal lagen aan de toegangsweg vooraf; we kunnen deze elementen van een vroegere fase evenwel niet met elkaar verbinden.
- ii) In beide zones stellen we een walkonstruktie vast, die telkens chronologisch samenvalt met de toegangsweg; ze zijn bijgevolg ook gelijktijdig met elkaar.
- iii) In beide zones is de toegangsweg afgedekt door een latere walkonstruktie; het is vooralsnog onmogelijk deze met elkaar te verbinden.

In het huidig topografisch beeld van het terrein weerspiegelen de bovengenoemde elementen zich in een komvormige zone boven en ten noorden van de tweede gracht (III). Zowel naar het westen toe (steile helling van K73/52) als naar het oosten toe vernauwt deze zone en verloopt naar steilere hellingen, waar de hoogtelijnen terug meer parallel liggen.

Oostelijk van K73/51 verandert dan ook weer het beeld. Dit kunnen we aflezen uit de profielen van K73/49 en K73/50. Deze sleuven snijden door een deel van de helling, de huidige aarden weg en een vlakker gedeelte ten noorden ervan. Op de helling en in het gedeelte van de weg is het geheel sterk gestoord door vergravingen en bomkraters uit de eerste wereldoorlog. Stratigrafisch-chronologisch krijgen we de opeenvolging van :

1. Een licht- tot donkerbruine zandige laag in onmiddellijk contact met het tertiair.
2. Een roosbruine losse zandige laag met zeer veel steenmateriaal, die de vorige laag snijdt en deels trapvormig in het tertiair is uitgegraven.
3. Hierboven en deels ook op het tertiair een geelbruine zandlaag met middelgrote stenen.
4. Deze geelbruine laag loopt door in het vlakker gedeelte ten noorden van de huidige aarden weg en gaat over in een bruin zandig pakket, dat donkerder is aan de basis.
5. Deze basis verloopt min of meer horizontaal en heeft te maken met de reeds vermelde toegangsweg.

6. De horizontale basis is bewust aangelegd en werd bekomen door lokale nivellering, met stenen, van een gele zandige laag met kleine keitjes.

7. In het noordelijk uiteinde van de sleuf snijdt de bruine laag het geel zand af. De interpretatie ervan is niet mogelijk, daar de sleuf niet verder kon getrokken worden.

8. Het tertiair kon in het vlakker gedeelte niet gecontroleerd worden — en zo evenmin de basis van de gele zandige laag — ten gevolge van het voortdurend insijpelen van grondwater gepaard gaande met instortingen van de profielwanden.

De trapvormige uitgraving in het tertiair met zijn roosbruine vulling en de afwezigheid van deze vulling langs de noordkant van de huidige weg doet de veronderstelling rijzen, dat hier een defensief element (gracht?) aanwezig is, waarvan het werkelijk karakter ten gevolge van de storingen voorlopig niet uit te maken valt. Bovendien schijnt de roosbruine vulling een bepaalde fase in het versterkings- en bewoningssysteem van de nederzetting te karakteriseren. Textuur en structuur van deze vulling doet sterk denken aan vroeger uitgegraven tertiair en quartair geremanieerd diestiaan-zand, dat op de een of andere manier terug als vulling van uitgegraven structuren werd gebruikt of door erosie is afgevoerd. Ze vertoont gelijkenis met de vulling van de zuidelijke gracht en de onderste vulling van de noordelijke gracht in K73/51. We treffen ze echter vooral meer naar het oosten aan.

Ook hier is het beeld, verkregen door de sleuven K72/25-26-33-34-39-40 en K73/59/A-B, verschillend van de tot nu toe besproken zones (Pl. II. B). Stratigrafisch vinden we:

1. Een bruine laag (Pl. II. B, D) die slechts fragmentarisch bewaard is bij de overgang van plateau naar helling.

2. Posterieur hieraan vinden we een roosbruine vullingsfase (cfr. supra), die de drie uitdiepingen in het tertiair heeft opgevuld, namelijk een grachtje bovenaan de helling (Pl. II. B, I), een ondiepe lokaal trapvormige uitgraving (Pl. II. B, II) en een brede diepe gracht aan de voet van de helling (Pl. II. B, III).

3. Het geheel van punten 1 en 2 wordt afgedekt door een donkergrijze zandige laag (Pl. II. B, C) met veel ijzertijdscherven.

Dit patroon is het duidelijkst in profiel K72/26 daar zowel het grachtje als het grootste deel van de donkergrijze ijzertijdlaag in K73/59 door een recente verstoring vernield werden. De rol van het grachtje in het geheel van het verdedigingssysteem en bewoningssysteem is tot nu toe niet te achterhalen. Alleen in westelijke richting werd zijn eindpunt gelokaliseerd; in oostelijke richting verloopt het grachtje in een recente verstoring; mogelijk heeft het nog verder gelopen. Het grachtje bevatte een bijna volledige, geoorde pot (K72/33/

c, 1; fig. 4, 3) een schouderfragment van een potje met geometrische versiering (K72/40/c; fig. 3, 4), een wandscherf met staafband (K72/33/c, 2; fig. 3, 24), twee randfragmenten (K/72/33/c, 3 en 4; fig. 4, 4 en 5) en silexfragmenten.

De grote gracht aan het noordelijk uiteinde van de sleuven kan voorlopig niet in verband gebracht worden met andere grachten. Hetzelfde geldt voor de andere uitgravingen in het tertiair. Het enige element van onderling verband tussen de verschillende vergravingen in het tertiair is de gelijkaardige vulling. Wij kunnen echter niet expliciet stellen dat ze alle drie daarom in een zelfde fase werden uitgegraven, wel zijn zij alle drie ouder dan de donkergrijze zandige laag, die de drie uitdiepingen overdekt.

In verband met de vaststellingen dat een scherpe tertiaire helling als defensief element werd aangewend, onder meer in K68/1, K73/52 en K73/60, trokken we een aantal sleuven in een meer westelijke richting: K73/53 tot 57.

In K73/53 tot 55 tekent de tertiaire helling zich scherp af (Pl. III. A: profiel K73/54). Zij is er zeer steil (een hoogteverschil van ca. 2,50 m en een hellingshoek van ca. 60°) en heeft aan de voet een vlak uitlopend gedeelte (hellingshoek van ca. 10°). Het is op dit vlakker gedeelte dat quartaire steriele afzettingen zijn vastgesteld, die het bewijs leveren van het verloop van de tertiaire helling vóór het aanleggen van de ijzertijd nederzetting.

Dit vlakker gedeelte wordt afgesloten door een gracht, die we alleen in K73/54 en K73/55 hebben vastgesteld. In K73/53 kon dit niet gebeuren, daar de sleuf niet kon verlengd worden wegens de aanwezigheid van waterleidingsbuizen. Op het vlakker gedeelte, grenzend aan de gracht kan een konstruktie (aarden wal?) gelegen hebben, waarvan de aard en het verloop nog moeilijk te bepalen blijft. Het geheel wordt afgedekt door een dikke bruine vullingslaag.

Besproken gracht is zeker niet aanwezig in K73/56. Vermoedelijk stopt hij tussen K73/55 en 56. Daarentegen stellen wij hier bij de overgang van de scherpe helling naar het vlakker gedeelte vergravingen vast die verband houden met palen, op ongelijke diepte ingeplant en ingeheid. Mogelijk houden zij verband met een palissade met defensief karakter, op de plaats waar het element gracht onderaan de helling niet aanwezig is.

In K73/57 vinden we, behoudens het vlakkere gedeelte, geen van de opgesomde elementen terug. Voorlopig kunnen wij de vaststellingen in deze sleuf niet inpassen en verklaren in het beeld, door de andere sleuven bekomen.

B. De Zuidelijke Sektor

Op de zuidelijke flank werden een aantal doorsneden (K71/18 en

K73/66) gemaakt, die onder meer aansluiten met de sleuven boven op de zuidelijke helft van het plateau (o.a. K70/8). Zij maakten het mogelijk enkele vaststellingen te doen die aanleiding geven tot volgende interpretatie:

Op de rand van het plateau zwenkt een wal naar het centraal gedeelte toe. Onderaan de helling ligt een brede gracht met, althans in K73/66, een wal aan de buitenzijde. Deze gracht is in K71/18 veel minder diep en breed dan in K73/66, wat — samenvallend met het topografisch beeld van het huidig terrein — wijst op het feit dat deze gracht iets ten westen van K71/18 zou stoppen tegen de natuurlijke scherpe helling. Tussen de wal bovenaan en de gracht onderaan liggen op de helling, in K71/18, een kleiner grachtje en sporen van een wal. Voorlopig wensen wij ons niet aan enige interpretatie te wagen.

C. De Zuidwestelijke Sektor

Merken we vooraf op dat in deze sektor, onder de sporen van de ijzertijdvesting, resten *in situ* zijn aangetroffen, die dateren uit het neolithicum. Deze sporen behandelen wij echter in een afzonderlijk hoofdstuk.

De opbouw van het ijzertijdcomplex is hier eenvoudiger. Het betreft een gracht op de helling, die samengaat met een wal op de rand van het plateau, wal die precies de neolithische resten heeft afgedekt. Deze wal is nu volledig afgebroken door erosie (Pl. III. B).

De aanwezigheid van grote steenblokken in de ijzertijdlagen op de helling en in de vulling van de gracht, wijst op gebruik van steen bij het bouwen van de wal. Wij hebben echter geen aanduidingen dat deze stenen eventueel verband houden met een muurconstructie; zij kunnen eerder gediend hebben ter versterking en versteviging van het wallichaam, zoals kan blijken uit de grote concentratie middelgrote steenblokken, die in een band, parallel met de rand van de oorspronkelijke tertiaire helling, gevonden werden, boven de neolithische lagen, aan de basis van de wal (fig. 6).

Vanaf deze plaats doorsnijden of vermengen de ijzertijdlagen zich met de neolithische sporen. Naar het plateau toe werden een paar vergravingen, o.a. met paalgaten genoteerd, maar hun patroon blijft nog onduidelijk. Vermelden we hier dat in een van deze vergravingen een kraal in bladgoud werd aangetroffen (K71/15/2, 1 — zie ook hoofdstuk III, B).

In deze sector kunnen we tevens een correlatie zien tussen de ijzertijdvergravingen en het huidig topografisch beeld. In het huidige terrein tekent zich zeer duidelijk een enkele meters brede terrasvorm af (fig. 2, a), die geleidelijk de helling opklimt en overeenstemt met de eronder liggende ijzertijdgracht. Dit terrasje verdwijnt op een punt

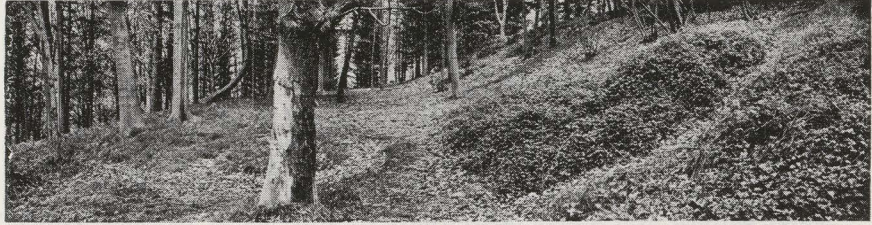

Fig. 2,a. Zuidwestelijke sektor : de boven de ijzertijdgracht liggende terrasvorm.
 Fig. 2,b. Zuidwestelijke sektor : eindpunt van de ijzertijdgracht en de erboven
 liggende terrasvorm die overgaat in een scherpe helling.

waar in het huidig terrein een steile helling waarneembaar is (fig. 2, b) — deze helling begrenst gans het westelijk deel van het plateau. Ook de gracht eindigt precies op deze plaats (K73/65), wat een samengaan van grachtaanleg en aanwending van een natuurlijke helling bewijst. Er is tevens een vermoeden dat de gracht werd aangelegd op een plaats, die omwille van de vroegere topografie de meest geschikte was. Ter hoogte van de plaats, waar de gracht — indien hij verder in noordwestelijke richting zou doorgelopen hebben — te vermoeden was, liggen enorme steenblokken geologisch *in situ* (K72/35). Ten noorden en ten zuiden van deze steenblokken is de geologische structuur verschillend. Zo vermoeden we dat er in deze zuidwestelijke sektor reeds in de ijzertijd een bepaalde terrasvorm zou aanwezig geweest zijn, die dan werd uitgekozen om de gracht te graven.

In deze zuidwestelijke zone, en dit in tegenstelling met onze bevindingen in de noordelijke sektor, werden geen archeologische sporen aangetroffen in het deel buiten de gracht, naar de voet van de helling toe.

Een ander feit is, dat bij de aanleg van de wal, en dit eveneens in tegenstelling met de aanduidingen in de noordelijke sektor, nog geen ijzertijdvergravingen op de rand van het plateau hadden plaats gevonden. Duidt dit op een latere in gebruikname van deze sektor of mogen we uit de vaststellingen besluiten dat het eenvoudige gracht-wal-systeem van de zuidwestelijke sektor deel uitmaakte van een buitengordel van het verdedigingssysteem en dat deze begrenzing van het meer ingewikkelde, meer verbouwde systeem, zoals vastgesteld in de noordelijke en zuidelijke sektor, op het westelijk uiteinde van het centraal plateau (150 m-hoogtelijn) moet gezocht worden.

III. BEWONING EN BEWONINGSSPOREN UIT DE IJZERTIJD

A. Bodemsporen

Tot nu toe hebben we weinig aanduidingen van woningen. Dit is hoofdzakelijk te verklaren door het feit dat de opgravingen meer in de optiek van het verdedigingssysteem werden geplaatst met de bedoeling eerst de omgrenzing en de opbouw van dit defensief patroon na te gaan. Uitzondering hierop werd alleen gemaakt voor de sterk gelokaliseerde sporen uit het neolithicum.

In de sleuven K68/2, K69/6, 7 en 12 en K73/61 en 62 troffen we horizontale vergravingen aan, die eventueel aan woonvlakken zouden kunnen toegeschreven worden. Merkwaardig genoeg vinden wij deze horizontale vlakken uitsluitend terug als uitgravingen van het tertiair, wat doorgaans een diepte van 2 tot 3 meter betekent. Een vlakgraving zal hier dan ook bijzondere moeilijkheden meebrengen.

Een tweede aanduiding van eventuele bewoningssporen werd vastgesteld in K72/42, in de vorm van een verticale en horizontale vergraving van het tertiair, hier evenwel op geringere diepte, namelijk tot 1 m diepte. Het ligt dan ook in onze bedoeling hier zo vlug mogelijk deze proefsleuf uit te werken in een horizontale opgraving.

Een derde aanduiding, waarvan het patroon verschillend is van de vorige vonden we in de sleuven K72/37 en 38, die het licht hellend zuidwestelijk voorplateau snijden. Hier tekenen zich een aantal trapvormig uitgesneden, horizontale vlakken in het tertiair af; de ene dieper uitgesneden dan de andere. Controle van één van deze vlakken (K72/41) leverde echter niets op, daar het geheel verstoord was en er geen sporen of aanduidingen meer te zien waren. Nergens in de profielen van K72/37 en 38 werden aanduidingen van paalgaten genoteerd, zodat wij geen bijkomende elementen hebben voor de verklaring van de horizontale vlakken. Het lijkt ons dan ook voorbarig verdere interpretaties voor deze gegevens voorop te stellen. Ook hier moeten we wachten op een vlakgraving; pas dan kunnen we eventueel een duidelijker inzicht verkrijgen in de vergravingen die de neolitische sporen afgrenzen.

Er blijven ons thans alleen nog enkele merkwaardige vaststellingen te vermelden, die wij deden in het noordelijk deel van K72/37 en in K72/36 en 43. We stelden er namelijk grote grondverplaatsingen vast, soms tot op vier tot vijf meter diepte. In deze enorme pakketten grond kon geen enkele archeologische structuur of laag vastgesteld worden en toch gaat het om antropogene en niet om geologische verschijnselen. Mogelijk betreft het sporen van ijzerzandsteenuitbatingen, die vanaf de ijzertijd plaats grepen en waarbij de zandsteen zeker als constructieëlement, mogelijk ook als grondstof voor ijzerwinning diende.

B. Het Archeologisch Materiaal (7)

1. HET VAATWERK.

We leggen hier slechts een zeer beperkte keuze voor uit de zeer grote hoeveelheid scherven, die tot nu toe werd aangetroffen. Wij menen dit te mogen verantwoorden om een drievoudige reden: enerzijds is al het gevonden keramisch materiaal nog niet volledig behandeld; anderzijds ligt het in onze bedoeling in een uitgebreide studie dit materiaal systematisch te behandelen; tenslotte geeft een combinatie van stratigrafisch-chronologische elementen met typologische gegevens tot nu toe geen resultaten.

Wel kunnen wij het in vorig verslag beschreven en afgebeeld materiaal met enkele typische elementen aanvullen. Merken wij wel

(7) De tekeningen van het materiaal werden verzorgd door mevrouw R. Piette, tekenares bij de Nationale Dienst voor Opgravingen.

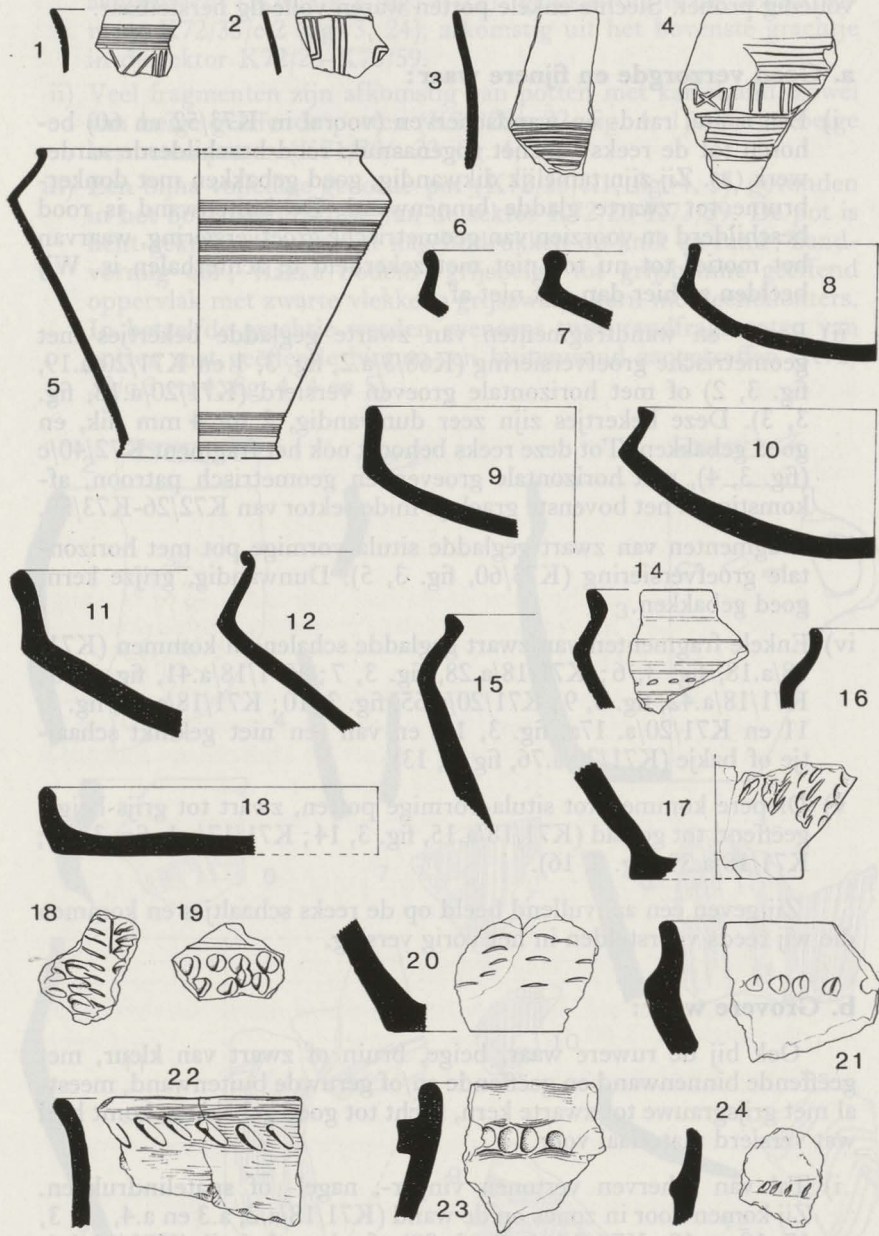

Fig. 3. IJzertijdvaatwerk. Sch. 1/3 (1-3 en 5-24) ; 1/1 (4).

op dat in deze « nederzettingskeramiek » uiterst weinig gegevens ter beschikking staan voor het rekonstrueren, zelfs in tekening, van een volledig profiel. Slechts enkele potten waren volledig herstelbaar.

a. Goed verzorgde en fijnere waar :

- i) Een aantal rand- en wandscherven (vooral in K73/52 en 60) behoren tot de reeks van het zogenaamde rood-beschilderde aardewerk (8). Zij zijn tamelijk dikwandig, goed gebakken met donkerbruine tot zwarte gladde binnenwand. De buitenwand is rood beschilderd en voorzien van geometrische groefversiering, waarvan het motief tot nu toe niet met zekerheid te achterhalen is. Wij beelden ze hier dan ook niet af.
- ii) Rand- en wandfragmenten van zwarte gegladde bekertjes met geometrische groefversiering (K68/3/a.2, fig. 3, 1 en K71/20/a.19, fig. 3, 2) of met horizontale groeven versierd (K71/20/a.18, fig. 3, 3). Deze bekertjes zijn zeer dunwandig, 2 tot 4 mm dik, en goed gebakken. Tot deze reeks behoort ook het fragment K72/40/c (fig. 3, 4), met horizontale groeven en geometrisch patroon, afkomstig uit het bovenste grachtje in de sektor van K72/26-K73/59.
- iii) Fragmenten van zwart gegladde situla-vormige pot met horizontale groefversiering (K73/60, fig. 3, 5). Dunwandig, grijze kern, goed gebakken.
- iv) Enkele fragmenten van zwart gegladde schalen en kommen (K71/18/a.18, fig. 3, 6; K71/18/a.28, fig. 3, 7; K71/18/a.41, fig. 3, 8; K71/18/a.42, fig. 3, 9; K71/20/a.65, fig. 3, 10; K71/18/a.43, fig. 3, 11 en K71/20/a.17a, fig. 3, 12) en van een niet geknikt schaal-tje of bakje (K71/20/a.76, fig. 3, 13).
- v) Diepere kommen tot situla-vormige potten, zwart tot grijs-beige, geëffend tot geglad (K71/18/a.15, fig. 3, 14; K71/17/e.1, fig. 3, 15; K71/18/a.39, fig. 3, 16).

Zij geven een aanvullend beeld op de reeks schaal-tjes en kommen die wij reeds voorstelden in het vorig verslag.

b. Grovere waar :

Ook bij de ruwere waar, beige, bruin of zwart van kleur, met geëffende binnenwand en geëffende en/of geruwde buitenwand, meestal met grijsgrauwe tot zwarte kern, zacht tot goed gebakken, komt heel wat versierd materiaal voor.

- i) Tal van scherven vertonen vinger-, nagel- of spatelindrukken. Zij komen voor in zones op de wand (K71/18/a.2, a.3 en a.4, fig. 3, 17, 18 en 19; K70/7/h.4, fig. 3, 20) ofwel op de knik (K71/15/1.4,

(8) Zie bv. A. VAN DOORSELAER, *Archaeologia Belgica*, 131, fig. 7, 13-14.

- fig. 3, 21), op een rij (K68/1.8, fig. 3, 22). Enkele fragmenten zijn afkomstig van een pot met staafband, waarop indrukken zijn aangebracht (K70/8/k.2, fig. 3, 23); gelijkaardig is het wandfragment K72/33/c.2 (fig. 3, 24), afkomstig uit het bovenste grachtje in de sektor K72/26-K73/59.
- ii) Veel fragmenten zijn afkomstig van potten met kartelrand, zowel van beige geëffende potten (K71/20/a.22, fig. 4, 1) als van beige besmeten potten (K71/20/a.23, fig. 4, 2).
- iii) Een bijna volledige geoorde pot (K72/33/c.1, fig. 4, 3), gevonden in het bovenste grachtje van de sektor K72/26-K73/59. De pot is licht geknikt en vertoont nagelindrukken op knik en rand; bandvormig oor; vlakke bodem; grijsbeige tot grijsbruine geëffend oppervlak met zwarte vlekken; grijszwarte kern met leemklonters. In hetzelfde grachtje werden eveneens twee randfragmenten van potten met geëffende binnen- en buitenwand aangetroffen (K72/33/c.3 en 4, fig. 4, 4 en 5).

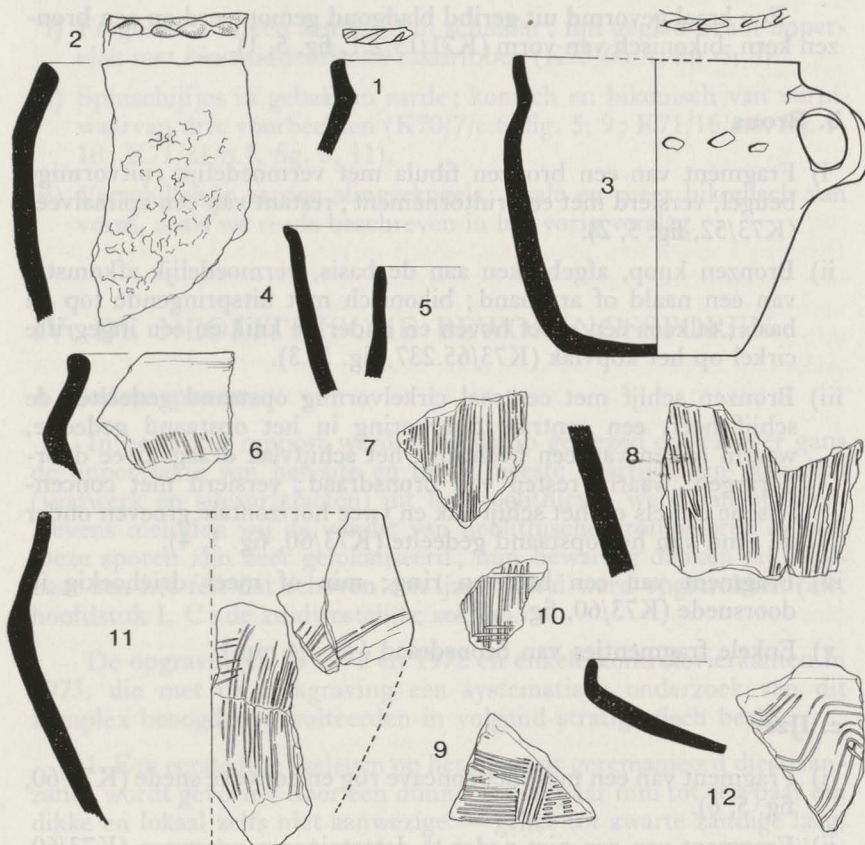

Fig. 4. IJzertijdvaatwerk. Sch. 1/3.

- iv) Vrij veel fragmenten dragen sporen van lijn-, groef- of kamversiering. Zij zijn afkomstig van geëffend grijsbeige, grijsgrauwe tot zwarte schalen, kommen en potten. Alle patronen komen voor: schuinlopend (K71/18/a.19, fig. 4, 6), vertikaal (K71/18/a.23, fig. 4, 7 en K70/7/h.1, fig. 4, 8), vertikaal afwisselend horizontaal of schuin verlopend (K71/18/a.20, fig. 4, 9), elkaar kruisende lijnen, regelmatig (K71/20/a.15, fig. 4, 10) of onregelmatig (K71/20/b.5, fig. 4, 11) of golvend (K71/20/b.7, fig. 4, 12).

Benevens deze zeer beperkte keuze liggen talrijke andere scherven voor van gladwandig, geëffend en geruwd aardewerk. Wij kunnen er echter hier niet verder op ingaan.

2. METALEN VOORWERPEN

a. Goud

Een kraal gevormd uit geribd bladgoud gemonteerd op een bronzen kern, biconisch van vorm (K71/15/2.1, fig. 5, 1).

b. Brons

- i) Fragment van een bronzen fibula met vermoedelijk ruitvormige beugel, versierd met een ruitornament; restant van een spiraalveer (K73/52, fig. 5, 2).
- ii) Bronzen knop, afgebroken aan de basis, vermoedelijk afkomstig van een naald of armband; biconisch met uitspringende top en basis; telkens één groef boven en onder de knik en een ingegrifte cirkel op het kopvlak (K73/65.237, fig. 5, 3).
- iii) Bronzen schijf met centraal cirkelvormig opstaand gedeelte; de schijf heeft een centrale doorboring in het opstaand gedeelte, waarin resten van een hechting; het schijfvlak draagt twee doorboringen, waarin resten van bronsdraad; versierd met concentrische cirkels op het schijfvlak en twee horizontale groeven onder de rand van het opstaand gedeelte (K73/60, fig. 5, 4).
- iv) Fragment van een bronzen ring; min of meer driehoekig in doorsnede (K73/60, fig. 5, 5).
- v) Enkele fragmentjes van bronsdraad (\varnothing 3/4 mm).

c. IJzer

- i) Fragment van een mes met concave rug en convexe snede (K73/60, fig. 5, 6).
- ii) Fragment van een niet nader te determineren voorwerp (K73/60, fig. 5, 7).

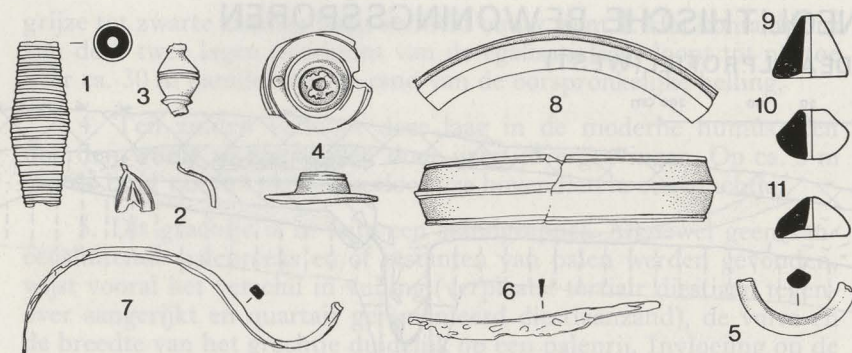

Fig. 5. IJzertijdvoorwerpen. Sch. 1/1 (1); 2/3 (2-5, 8); 1/3 (6-7, 9-11).

3. VARIA

- i) Fragment van een armband in schieffer; fijn geglad bruin oppervlak met één middenrib en randribben (K73/66/A, fig. 5, 8).
- ii) Spinschijfjes in gebakken aarde; konisch en biconisch van vorm, waarvan drie voorbeelden (K70/7/e.6, fig. 5, 9; K71/16/a.6, fig. 5, 10; K71/21/b.1, fig. 5, 11).
- iii) Verschillende aardse slingerkogels; ovale en meer biconisch van vorm, zoals we reeds beschreven in het vorig verslag.

IV. DE NEOLITHISCHE BEWONINGSSPOREN

A. Bodemsporen

In het vorig rapport werd er reeds op gewezen dat er over gans de oppervlakte van het site en in de meeste ijzertijdlagen materiaal (vaatwerk en silexartefacten) uit het neolithicum werd aangetroffen. Tevens meldden wij de vondst van neolithische grondsporen *in situ*. Deze sporen zijn zeer gelokaliseerd; hun bewaring danken zij blijkbaar aan het feit dat erboven een ijzertijdwal werd opgetrokken (cfr. hoofdstuk I, C: de zuidwestelijke sektor).

De opgravingen in 1971 en 1972 en enkele controlevierkanten in 1973, die met de vlakgraving een systematisch onderzoek van dit complex beoogden, resulteerden in volgend stratigrafisch beeld:

1. Een eerste fase (gelegen op het quartair geremanieerd diestiaan-zand) wordt gevormd door een dunne — een paar mm tot een paar cm dikke en lokaal zelfs niet aanwezige — grijze tot zwarte zandige laag, waarin organisch materiaal (o.a. hazelnootresten) en een paar silex- en aardewerkfragmenten werden gevonden (fig. 6, nr. 1).

NEOLITHISCHE BEWONINGSSPOREN

IDEAALPROFIEL (WEST)

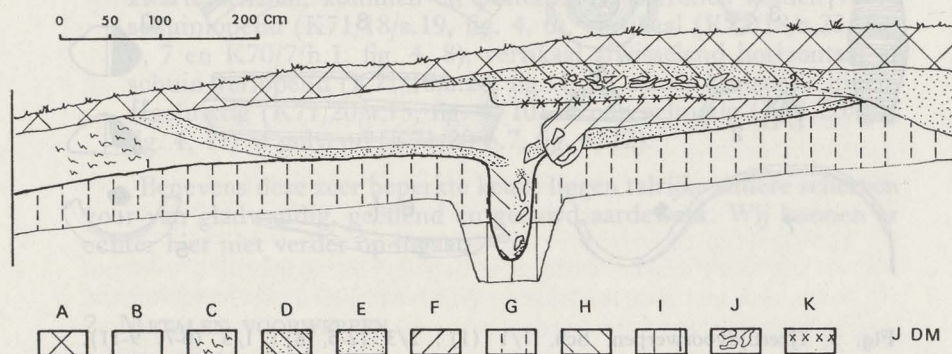

Fig. 6. A : humus en recente storingen ; B : geel zand met B-horizontvorming ; C : geel tot wit zand met verkooolde takken ; D : bruin zand ; E : donkerbruin zand met organisch materiaal ; F : geel tot okerkleurig lemig zand ; G : kwartair geremanieerd diestiaan zand ; H : verplaatst tertiair diestiaan zand ; I : tertiair diestiaan zand *in situ* ; J : steenbrokken ; K : brandsporen ; 1 : oud oppervlak uit de eerste fase.

2. Boven dit oud loopvlak werd een egalisatielaag van geel tot wit zand opgeworpen, waarin naast elkaar roodverbrande klei, verbrande scherven en takken en niet verbrand materiaal (scherven, takken en twijgen) voorkomen. Deze laag is niet te beschouwen als een brandlaag, maar als een aardopwerping, waarin bovenvermelde elementen vermengd zijn. Ze wordt naar de rand van het plateau dikker, duidelijk schuin oplopend. Twee houtskoolmonsters, genomen uit de verkooolde takken in deze laag, werden door het *Centre de Physique Nucléaire* van de *U.C.L.* volgens de C-14 methode gedateerd (8):

- Lv-524 (K70.10.M2): 5000 ± 120 BP of 3050 ± 120 BC
- Lv-525 (K70.10.M3): 5020 ± 95 BP of 3070 ± 95 BC

3. Op deze aardopwerping treffen we een donkerbruine laag aan, die zeer rijk is aan neolithisch, al dan niet verbrand, aardewerk en silexfragmenten, houtskool en verbrande beenderfragmenten. Deze bewoningslaag bestaat uit door organisch materiaal aangerijkt diestiaan. Zij vermengt zich benoorden het egalisatiepakket met de

(8) E. GILOT and P.C. CAPRON, Louvain Natural Radiocarbon Measurements XII, *Radiocarbon*, vol. 15, 1, 1973, 130.

Omrekening volgens E.K. RALPH, N.H. MICHAEL and M.C. HAN, Radiocarbon Dates and Reality, *Masca Newsletter*, vol. 9, 1, august, 1973 geeft volgend resultaat : Lv-524 - 3940-3690 BC

Lv-525 - 3930-3725 BC

In zijn rapport van 9 april 1971 over de resultaten van de metingen stelt E. Gilot een datum van ca. 3800 BC voorop.

grijze tot zwarte zandige laag, vermeld onder punt 1. Het kontaktpunt van deze twee lagen (eindpunt van de egalisatielaag) loopt tot nu toe over ca. 30 m parallel met de rand van de oorspronkelijke helling.

4. Ten zuiden verloopt deze laag in de moderne humus; ten noorden wordt ze afgebroken door ijzertijdvergravingen. Op ca. 5 m van de rand van het plateau verloopt ze bovendien in een grachtje.

5. Dit grachtje is in feite een standgreppel. Alhoewel geen aansluitende palenreeks en/of restanten van palen werden gevonden, wijst vooral het verschil in vulling (verplaatst tertiair diestiaan tegenover aangerijkt en quartair geremanieerd diestiaan-zand), de vorm en de breedte van het grachtje duidelijk op een palenrij. Invloeiing op de rand van het grachtje en aan de basis ervan, zowel vanaf het noordelijk als vanaf het zuidelijk deel van de donkerbruine bewoningslaag enerzijds, en het feit dat het grachtje de bewoningslaag niet snijdt anderzijds, wijzen er duidelijk op dat het grachtje niet posterieur is aan de bewoningslaag.

6. Noch het westelijk, noch het oostelijk eindpunt van de standgreppel en van de neolithische zone, kon tot nu toe worden gelokaliseerd. Wel stelden we in het westelijk deel van de opgraving een tweede grachtje vast, dat de standgreppel snijdt. Van dit grachtje kon het oostelijk eindpunt gelokaliseerd worden. De verhouding tussen deze grachten onderling en hun doel blijft echter nog onduidelijk.

7. Het geheel van besproken elementen werd in een volgende fase afgedekt met een nieuwe egalisatielaag van geel zand. Het materiaal van de vulling bestaat uit twee componenten, namelijk diestiaan-zand en lediaan-zand. Noteren wij hier het feit dat lediaan dieper aangetroffen wordt dan diestiaan en niet dagzoomt of dicht bij de oppervlakte voorkomt op het plateau van de Kemmelberg, met andere woorden het lediaan werd vanop lager gelegen terreinen aangevoerd. In deze laag komt weinig, maar uitsluitend neolithisch materiaal voor.

8. Deze egalisatielaag van geel zand wordt in het oostelijk deel van de sektor gesneden door een grachtje dat eveneens de neolithische bewoningslaag (punt 3) en/of de standgreppel (punt 5) snijdt. Ook hier kunnen we vooralsnog geen nadere omschrijving van aard en doel van dit element geven, daar het nog maar over twee meter werd vastgesteld.

9. De in punt 7 en 8 besproken elementen worden deels doorsneden door een horizontale uitgraving, die gevuld is met bruin zandig materiaal. De zuidelijke begrenzing van deze laag, doorgaans verticaal in het gele zand van de egalisatielaag uitgesneden, verloopt eveneens parallel met de rand van de oorspronkelijke helling.

Aan de basis van deze laag werden brandsporen vastgesteld. Het is vooralsnog niet uit te maken of deze brandsporen een aparte fase vertegenwoordigen.

10. De top van deze laag vermengt zich met de basis van de ijzertijds laag — waarin de hogervermelde steenconcentratie van de basis van de wal (cfr. hoofdstuk I, C) — of met de moderne humuslaag of met beiden. Haar positie, zo dicht bij de oppervlakte — met gevaar voor vermenging van materiaal ten gevolge van dierlijke of plantaardige storing — maakt het moeilijk te besluiten of ze nog zuiver neolithisch, dan wel reeds uit de ijzertijd dateert.

Wat de interpretatie van het geheel betreft kunnen we stellen dat we duidelijk twee, mogelijk drie, bewoningsfazen kunnen onderscheiden in dit neolithisch complex, telkens door egalisatielagen van elkaar gescheiden.

De eerste fase (loopvlak) is alleen onder de eerste egalisatielaag bewaard en bevat geen merkbare woonstructuren. Ten noorden van de egalisatielaag is ze opgenomen in een eerste werkelijke bewoningslaag.

Deze laatste, gekarakteriseerd door een donkerbruine laag, houdt verband met een standgreppel. Deze standgreppel behoort waarschijnlijk tot een palenreeks, die een afsluiting (palissade) vormde. Het ontbreken van een duidelijk patroon van paalgaten — in combinatie met de bewoningslaag werden buiten de standgreppel enkele paalgaten vastgesteld, en dit zowel ten noorden als ten zuiden ervan — laat niet toe nadere omschrijvingen van het doel van de afsluiting te geven of zelfs met een woning in verband te brengen. De woonlaag ligt aan de zuidkant zeer schuin, namelijk boven de eerste egalisatielaag; eventueel kan hier een dammetje verondersteld worden.

Wat de mogelijke derde fase betreft verwijzen we naar onze opmerkingen in de punten 8, 9 en 10. Alleen een beter inzicht in de aard en het doel van de ijzertijdvergravingen, die de neolithische lagen afgrenzen, kan in dit verband een duidelijker beeld geven.

B. Het Archeologisch Materiaal

1. HET VAATWERK

Uit het grote aantal gevonden scherven is het slechts mogelijk enkele gedeeltelijke profielen te rekonstrueren. Een zeer klein aantal scherven draagt sporen van versiering of levert bepaalde karakteristieken voor kultuurdeterminatie.

Het neolithisch vaatwerk verschilt in techniek van dit uit de ijzertijd. De donkerbruine tot zwarte kern is overvloedig verschaald met gemalen of verbrijzelde, soms verbrande, silex; de grootte van de silexpartikels bedraagt vaak meer dan 5 mm. De wanden zijn oranjebruin tot donker grijsbruin en geëffend tot geglad. De keramiek is vaak dunwandig.

De randstukken variëren van rechtopstaand tot licht uitstaand.

Tot nu toe hebben we geen aanduidingen van vlakke of afgevlakte bodems. Bovendien de in het vorige verslag behandelde fragmenten beelden we hier enkele karakteristieke stukken af.

- i) Potten met grote mondopening (K71/16/d.11, fig. 7, 1; K71/16/d.12, fig. 7, 2; K72/29.B, fig. 7, 3).
- ii) Fragment van een pot met ingeknepen rand en licht geknikte schouder; geen silexvershraling (K72/29.A, fig. 7, 4).
- iii) Fragmenten van grote flessen (K72/30.A, fig. 7, 5; K72/30.A, fig. 7, 6; K72/31.B, fig. 7, 7; K72/28.A, fig. 7, 8).
- iv) Fragment van een schepper (K72/38, fig. 7, 9).
- v) Wandfragment van een pot met uitgeknepen horizontale reliëfband (K70/9, fig. 7, 10).

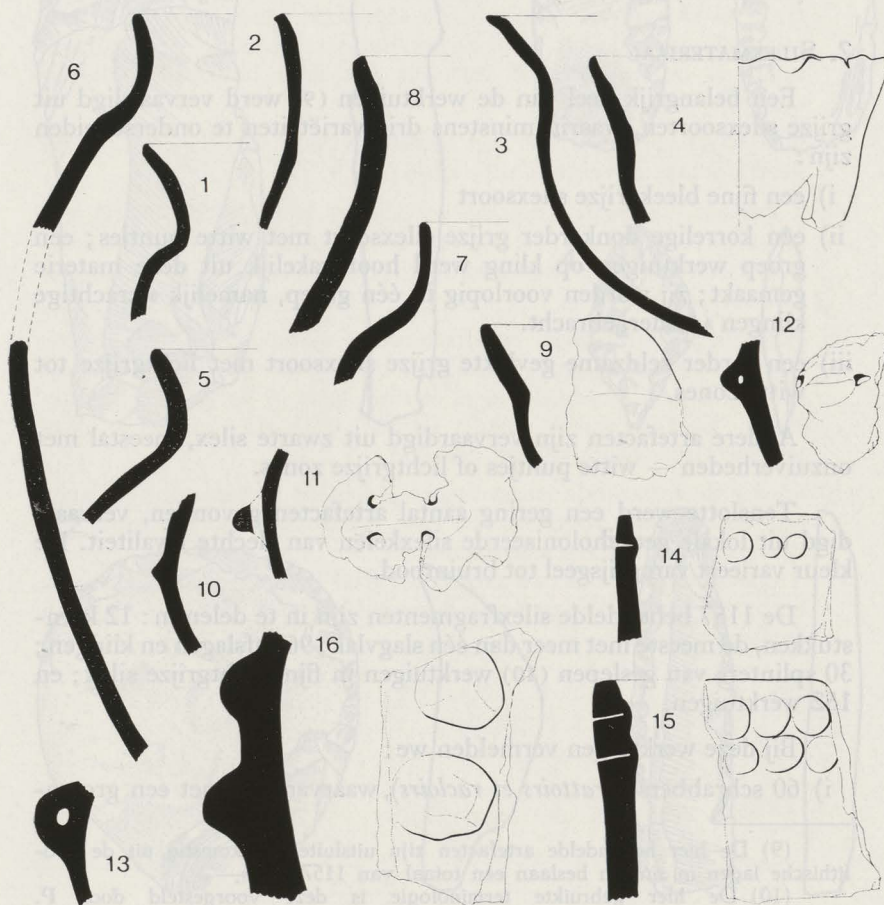

Fig. 7. Neolithisch aardewerk, Sch. 1/3 (1-13) : 1/1 (14-16).

- vi) Wandfragment met horizontale greep, waarin twee verticale doorboringen (K70/10', fig. 7, 11).
- viii) Wandfragment met horizontaal doorboorde knoop (K71/16, fig. 7, 12).
- vii) Wandfragment met vertikaal geplaatst bandvormig oortje (K71/19, fig. 7, 13).
- ix) De versieringselementen zijn beperkt tot de reeds in vorig verslag aangehaalde schuin lopende inkervingen op een afgeplatte rand en tot drie fragmenten met knobbelversiering, waarvan een kleine dunwandige scherf met één horizontale rij doorgedrukte knobbeltjes onder de rand (K70/8, fig. 7, 14), een andere met een dubbele horizontale rij analoge knobbeltjes onder de rand (K70/7'', fig. 7, 15) en een derde met twee grotere opgelegde knobbels (K72/28.A, fig. 7, 16).

2. SILEXMATERIAAL

Een belangrijk deel van de werktuigen (9) werd vervaardigd uit grijze silexsoorten, waarin minstens drie variëteiten te onderscheiden zijn:

- i) een fijne bleekgrijze silexsoort
- ii) een korrelige donkerder grijze silexsoort met witte puntjes; een groep werktuigen op kling werd hoofdzakelijk uit deze materie gemaakt; zij worden voorlopig in één groep, namelijk « krachtige klingen » ondergebracht.
- iii) een eerder zeldzame gevlekte grijze silexsoort met lichtgrijze tot witte zones.

Andere artefacten zijn vervaardigd uit zwarte silex, meestal met onzuiverheden — witte puntjes of lichtgrijze zones.

Tenslotte werd een gering aantal artefacten gevonden, vervaardigd uit lokale gecacholoniseerde silexkeiën van slechte kwaliteit. De kleur varieert van grijsgeel tot bruinrood.

De 1157 behandelde silexfragmenten zijn in te delen in: 12 kernstukken, de meeste met meer dan één slagvlak; 963 afslagen en klingen; 30 splinters van geslepen (10) werktuigen in fijne lichtgrijze silex; en 152 werktuigen.

Bij deze werktuigen vermelden we:

- i) 60 schrabbers (*grattoirs et racloirs*), waarvan veel met een groten-

(9) De hier behandelde artefacten zijn uitsluitend afkomstig uit de neolithische lagen *in situ* en beslaan een totaal van 1157 stuks.

(10) De hier gebruikte terminologie is deze voorgesteld door P. VERMEERSCH - F. VAN NOTEN, Proeve van een Nederlandse Terminologie voor Prehistorische Stenen Artefacten, *Helinium*, XIII, 1973, 59-64.

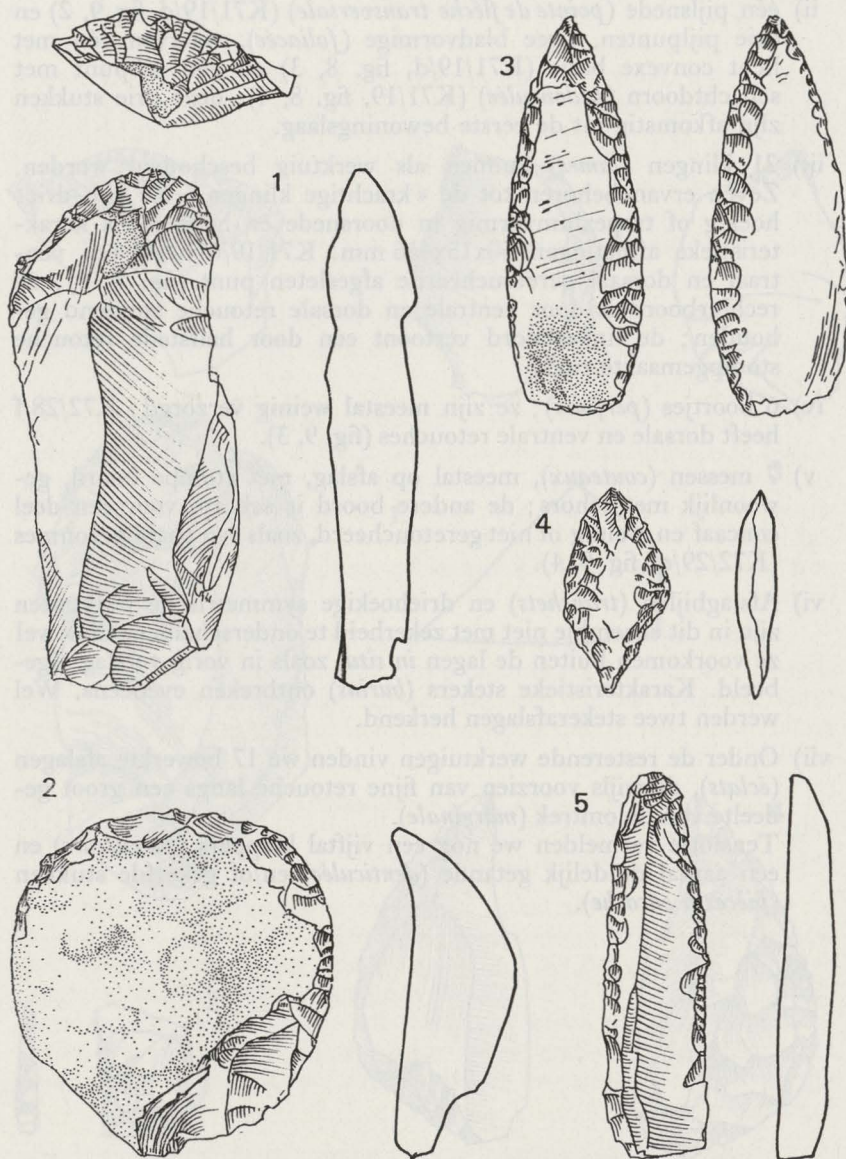

Fig. 8. Silexwerktuigen uit de neolitische lagen. Sch. 1/1.

deels bewaarde schors. Ze zijn onder meer op te delen in eerder zeldzame klingschrabbers (*grattoirs sur bout de lame*) (K71/19/6, fig. 8, 1), cirkelschrabbers (*grattoirs circulaires*) (K72/30.A/10.a, fig. 8, 2) en kielschrabbers met steile retouche (*grattoirs carénés*) (K72/29/e', fig. 9, 1).

- ii) één pijlsnede (*pointe de flèche transversale*) (K71/19/d, fig. 9, 2) en drie pijlpunten, twee bladvormige (*foliacée*), waarvan één met licht convexe basis (K71/19/d, fig. 8, 3) en één pijlpunt met schachtdoorn (*pédonculée*) (K71/19, fig. 8, 4); deze drie stukken zijn afkomstig uit de eerste bewoningslaag.
- iii) 21 klingen (*lames*) kunnen als werktuig beschouwd worden. Zeven ervan behoren tot de « krachtige klingen ». Ze zijn driehoekig of trapeziumvormig in doorsnede en hebben als karakteristieke afmetingen 50x15x4 à 6 mm. K71/19/6 heeft een ventraal en dorsaal geretoucheerde afgesleten punt (fig. 8, 5); de rechterboord is door ventrale en dorsale retouche snijdend gehouden; de linkerboord vertoont een door halfsteile retouche stompgemaakte rug.
- iv) 6 boortjes (*perçoirs*); ze zijn meestal weinig verzorgd; K72/28/f heeft dorsale en ventrale retouches (fig. 9, 3).
- v) 7 messen (*couteaux*), meestal op afslag, met stompe boord, gewoonlijk met schors; de andere boord is scherp, voor een deel concaaf en weinig of niet geretoucheerd, zoals een chatelperonmes (K72/29/e', fig. 9, 4).
- vi) Afslagbijlen (*tranchets*) en driehoekige symmetrische pijlpunten zijn in dit ensemble niet met zekerheid te onderscheiden, alhoewel ze voorkomen buiten de lagen *in situ*, zoals in vorig verslag afgebeeld. Karakteristieke stekers (*burins*) ontbreken eveneens. Wel werden twee stekerafslagen herkend.
- vii) Onder de resterende werktuigen vinden we 17 bewerkte afslagen (*éclats*), dikwijls voorzien van fijne retouche langs een groot gedeelte van de omtrek (*marginale*). Tenslotte vermelden we nog een vijftal kloppers (*percuteurs*) en een aantal duidelijk getande (*denticulée*) en/of gekerfde stukken (*pièces à encoche*).

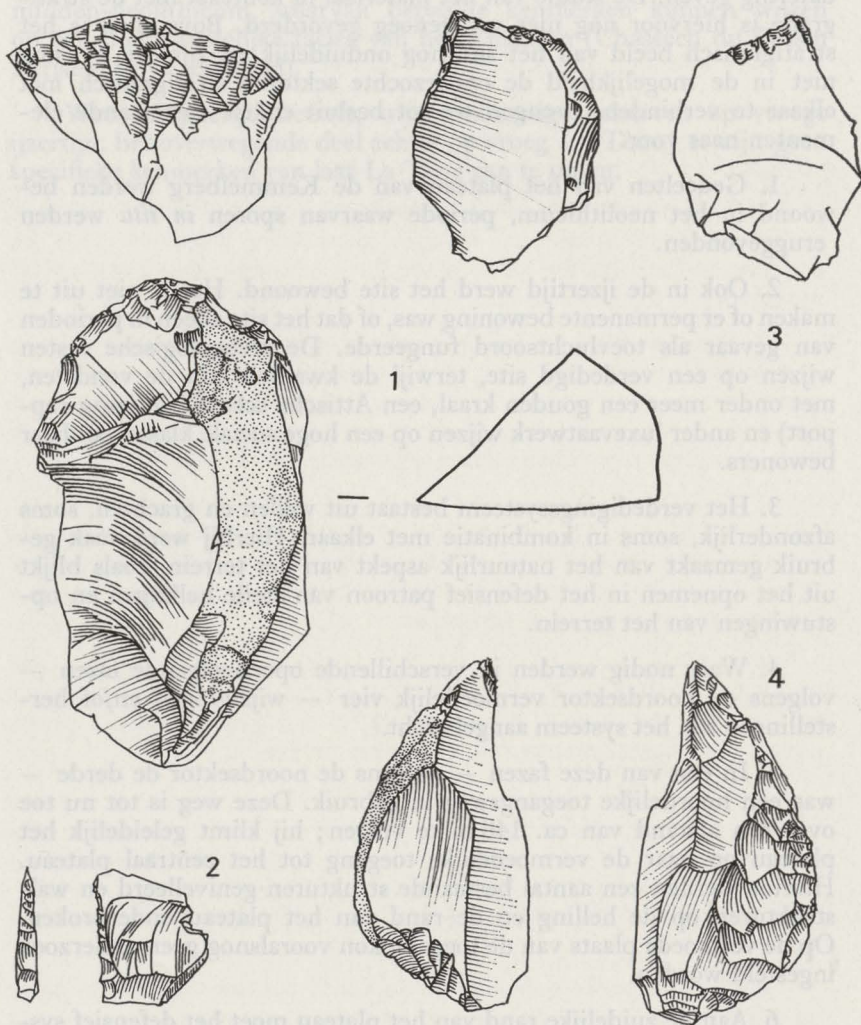

Fig. 9. Silexwerktuigen uit de neolitische lagen. Sch. 1/1.

V. BESLUIT

Uit de resultaten van de zes opgravingscampagnes blijkt duidelijk het voor onze streken uniek karakter van het site, doch verdere opgravingen zullen ons een klaarder beeld moeten geven.

De opgravingen in de verschillende sektoren wijzen op meerdere fazen, zowel binnen de neolitische als binnen de ijzertijdperiode. Voor de verschillende fazen kunnen we tot nu toe geen absolute datering geven. De studie van het materiaal in kontekst met de stratigrafie is hiervoor nog niet ver genoeg gevorderd. Bovendien is het stratigrafisch beeld van het site nog onduidelijk en zijn we bv. nog niet in de mogelijkheid de onderzochte sektoren stratigrafisch met elkaar te verbinden. Brengen we tot besluit enkele vaststaande elementen naar voor.

1. Gedeelten van het plateau van de Kemmelberg werden bewoond in het neolithicum, periode waarvan sporen *in situ* werden erugevonden.

2. Ook in de ijzertijd werd het site bewoond. Het is niet uit te maken of er permanente bewoning was, of dat het site alleen in perioden van gevaar als toevluchtsoord fungeerde. De archeologische resten wijzen op een verdedigd site, terwijl de kwaliteit van de vondsten, met onder meer een gouden kraal, een Attische scherf (zie vorig rapport) en ander luxe vaatwerk wijzen op een hoge sociale klasse van haar bewoners.

3. Het verdedigingssysteem bestaat uit wallen en grachten, soms afzonderlijk, soms in combinatie met elkaar. Hierbij werd vaak gebruik gemaakt van het natuurlijk aspekt van het terrein, zoals blijkt uit het opnemen in het defensief patroon van steile hellingen en opstuwingen van het terrein.

4. Waar nodig werden in verschillende opeenvolgende fazen — volgens de noordsektor vermoedelijk vier — wijzigingen en/of herstellingen aan het systeem aangebracht.

5. In één van deze fazen — volgens de noordsektor de derde — was een noordelijke toegangsweg in gebruik. Deze weg is tot nu toe over een afstand van ca. 140 m te volgen; hij klimt geleidelijk het plateau op naar de vermoedelijke toegang tot het centraal plateau. Hiertoe werden een aantal bestaande strukturen genivelleerd en walstrukturen op de helling en de rand van het plateau onderbroken. Op de vermoede plaats van de toegang kon vooralsnog geen onderzoek ingesteld worden.

6. Aan de zuidelijke rand van het plateau moet het defensief systeem gezien worden in een combinatie van een wal op de rand van het plateau, een gracht en een dam op de helling, een gracht aan de voet

van de helling met een derde wal aan de zuidzijde van deze gracht. Deze brede gracht stopt waar het terrein overgaat in een steile helling.

7. Ook in de zuidwestelijke sektor werd een correlatie van natuurlijke en aangelegde verdedigingselementen vastgesteld. Het systeem beperkt zich hier tot een wal op de rand van het plateau en een gracht op de helling; deze laatste stopt bij de overgang naar een steile natuurlijke helling.

8. Wat de chronologie betreft wensen we, gezien het stadium waarin de materiaalstudie staat, ons te beperken tot het volgende: midden-neolithicum, waarvan bepaalde kenmerken kunnen wijzen op een noordwestelijke facies van het Chasséen (Chasséen du Bassin Parisien de G. Bailloud).

Wat de ijzertijd betreft, wijzen sommige scherven op vroege ijzertijd, het overwegende deel echter op vroeg La Tène; er zijn geen specifieke kenmerken van laat La Tène aan te tonen.

RÉSUMÉ FRANÇAIS

Depuis 1968, des fouilles systématiques sont menées sur le plateau et les pentes du Mont Kemmel, afin de rechercher le système défensif datant de l'âge du fer. Ces fouilles poursuivirent des recherches commencées par Mess. R. et J.-L. Putman.

Jusqu'à maintenant les recherches se sont concentrées dans trois secteurs: la partie orientale des pentes septentrionales, quelques coupes dans les pentes meridionales et des recherches plus intensives dans une zone sud-ouest. En tout 67 tranchées ont été fouillées. De nombreux vestiges du système défensif et de l'occupation de l'âge du fer, aussi bien qu'une occupation néolithique en place ont été trouvés.

Les résultats de ces six campagnes de fouilles indiquent la valeur exceptionnelle de ce site, unique pour nos régions. Considérant l'ensemble des trois secteurs on constate que :

1. Le plateau du Mont Kemmel a été habité pendant la période néolithique; de nombreux vestiges aussi bien dispersés dans les couches de l'âge du fer qu'en place dans le secteur sud-ouest en témoignent.

2. Pendant l'âge du fer un système défensif fut aménagé. Il est impossible d'avancer s'il y eut une occupation permanente ou si le site servit de refuge en période de danger. La qualité des trouvailles, e.a. une perle en or, un tesson Attique et nombreux tessons de poterie de luxe, indiquent une classe sociale importante des habitants.

3. La défense fut composée de fossés et de remparts, soit combinés, soit à part. Afin de se faciliter la tâche, l'homme de l'âge du fer a souvent intégré l'aspect naturel du terrain dans son système défensif, e.a. en employant les pentes tertiaires, très abruptes et à certains endroits presque verticales.

4. Différents changements et/ou reconstructions du système défensif doivent être attribués à cette occupation de l'âge du fer. D'après les données du secteur septentrional, il y a probablement quatre phases dans l'aménagement de la défense du site.

5. Une de ces phases — la troisième d'après le secteur septentrional — est caractérisée par la construction d'une voie d'accès septentrionale, qui est déjà localisée sur une distance d'environ 140 m. Des structures existantes furent nivellées et des remparts furent interrompus, afin de permettre que le chemin d'accès montât au plateau central.

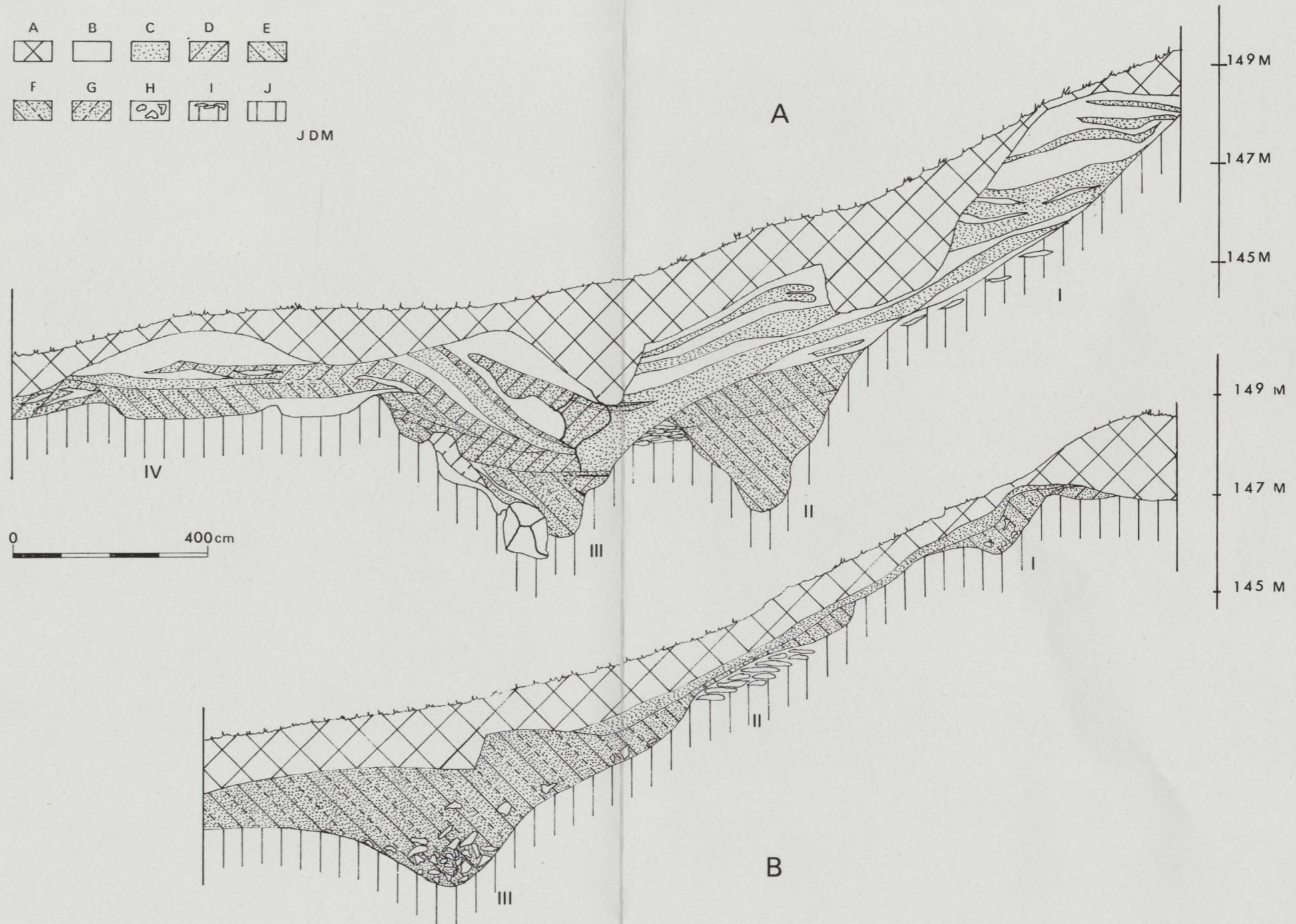
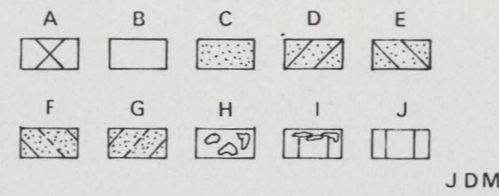
6. Dans la partie méridionale du site il y a une corrélation entre un rempart sur le bord du plateau, un fossé et un autre rempart sur la pente et un fossé très large en bas de la pente. Ce fossé s'arrête là où le terrain se prolonge dans des pentes très raides.

7. Le même phénomène fut constaté dans le secteur sud-ouest. Le système défensif s'y limite à un rempart sur le bord du plateau et un fossé sur la pente. Ce dernier s'arrête aussi à l'endroit où les pentes abruptes commencent.

8. En ce qui concerne la chronologie, il faut nous limiter à un aperçu très général, tant que l'étude du matériel archéologique n'est pas plus avancée: néolithique moyen, dont l'appartenance culturelle reste à préciser; certains indices laissent envisager des influences «chasséennes» (Chasséen du Bassin Parisien de G. Bailloud); âge du fer datant de l'époque de transition du premier au second âge du fer et période La Tène, sans éléments de La Tène final.

INHOUDSTAFEL

I. INLEIDING	5
II. DE IJZERTIJDVESTING	6
A. De noordelijke sektor	6
B. De zuidelijke sektor	14
C. De zuidwestelijke sektor	15
III. BEWONING EN BEWONINGSSPOREN UIT DE IJZERTIJD	17
A. Bodemsporen	17
B. Het archeologisch materiaal	18
IV. DE NEOLITISCHE BEWONINGSSPOREN	23
A. Bodemsporen	23
B. Het archeologisch materiaal	26
V. BESLUIT	32
Résumé français	34

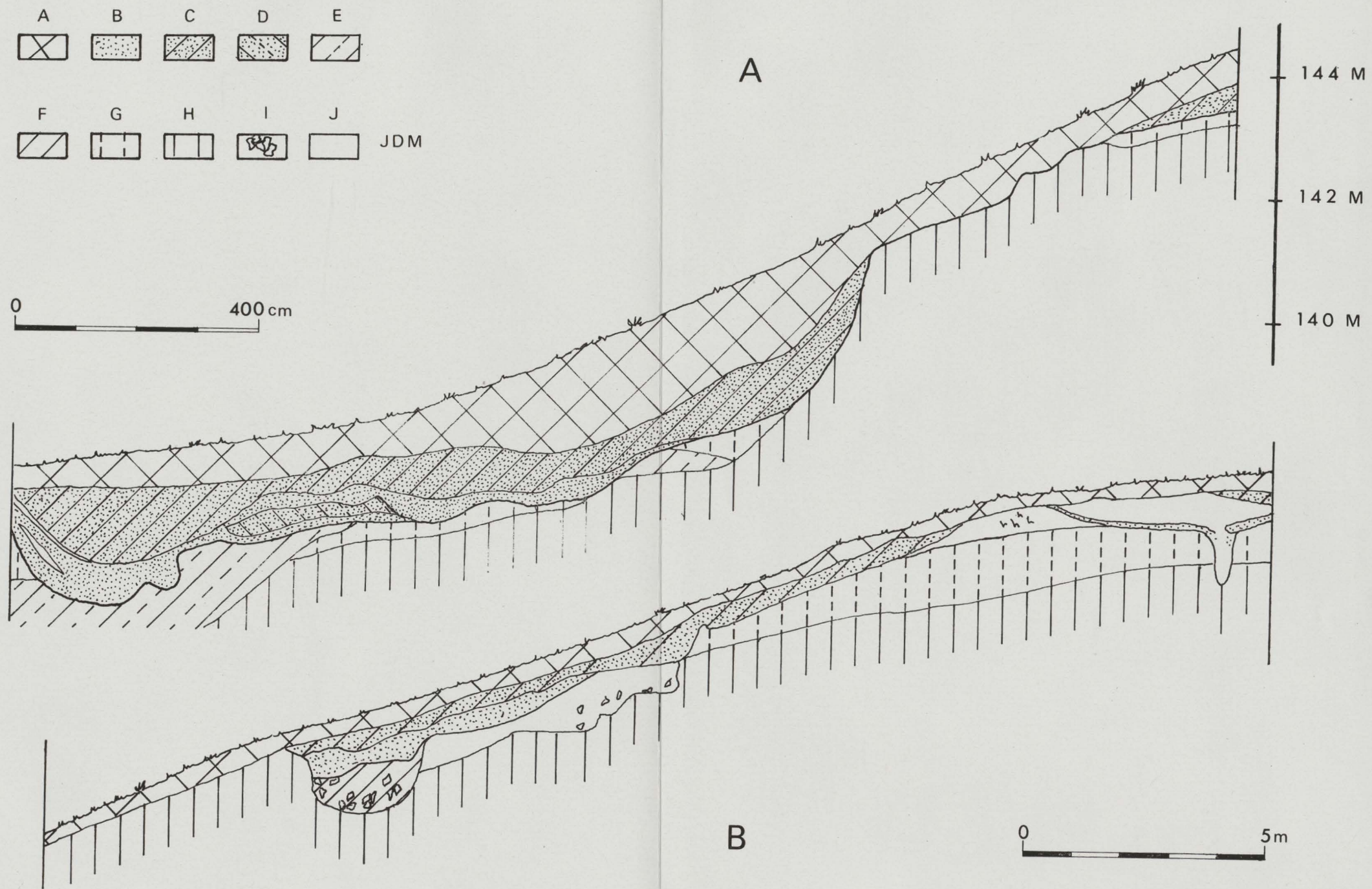

Plan II

A: K73/51 - Oostprofiel (partim).

B: K72/26-K73/59 - samengesteld oostprofiel.

Legende: A: humus en recente steringen; B: geelbruin tot roodbruin zand met limonietzandsteenbrokken; C: donkerbruin tot zwart humeus zand; D: bruin minder humeus zand; E: lichtbruin zand; F: bruinroos tot roosbruin fijnkorrelig zand; G: gele klei; H: stenen; I: steenplaketten en -blokken *in situ*; J: tertiair zand *in situ*.

Plan III

A: K73/54 - Oostprofiel.
 B: Zuidwestelijke sektor. Ideaalprofiel (west): ijzertijd-neolithicum; zie ook fig. 6.
 Legende: A: humus en recente storingen; B: donkerbruin humeus zand;
 C: bruin minder humeus zand; D: bruinroos tot roosbruin fijnkorrelig zand;
 E: gele klei (kwartair *in situ*); F: witgeel zand; G: kwartair geremanieerd
 diestiaan zand; H: tertiair diestiaan zand *in situ*; I: stenen; J: geel zand.

KEMMELBERG

OPGRAVINGEN 1968 - 1973

JDM

Pl. I Situatiekaart

